

AGNIESZKA KUCHARSKA
Politechnika Wrocławska
Biblioteka Wydziału Mechaniczno-Energetycznego
e-mail: agnieszka.jarych@pwr.wroc.pl

KAMIŁA KOKOT
Biblioteka Główna
Politechnika Gdańska
e-mail: kamila_kokot@wp.pl

DZIAŁ POZYCJE WYDZIELONE W BIBLIOTECE INSTYTUTU HISTORYCZNEGO UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO

Agnieszka Kucharska jest absolwentką Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych oraz studiów podyplomowych z zakresu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Ukończyła również studia podyplomowe Broker Informacji na Uniwersytecie Jagiellońskim. W latach 2007-2011 była pracownikiem Biblioteki Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Obecnie pracuje w Oddziale Centrum Wiedzy i Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej przy Wydziale Mechaniczno-Energetycznym.

Kamila Kokot jest absolwentką Instytutu Historycznego oraz Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Wrocławskim. Była pracownikiem Biblioteki Instytutu Historycznego. Od grudnia 2012 r. pracuje w Bibliotece Głównej Politechniki Gdańskiej na stanowisku bibliotekarza. Zajmuje się starymi drukami oraz zbiorami wydanyymi do 1945 r.

SŁOWA KLUCZOWE: Cenzura w bibliotekach.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Przedmiotem artykułu jest dział PW, który jest częścią zbiorów znajdujących się w Bibliotece Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Powstanie działu wiąże się z istnieniem cenzury w okresie Polski Ludowej. Książki znajdujące się w kolekcji PW ze względu na swoją treść nie mogły być dostępne dla każdego czytelnika. Wymagały zatem oddzielenia od całości księgozbioru, stąd nazwa sygnatury *Pozycje Wydzielone*. **Metody badań** – Przeanalizowano: księgi inwentarzowe, katalogi biblioteczne, książki z działu PW. **Wyniki i wnioski** – W artykule została przedstawiona historia działu od jego powstania na przełomie lat 60. i 70. aż do jego zamknięcia w początkach lat 90. Ukazano historię i scharakteryzowano księgozbiory, omawiając takie problemy jak: tematyka książek, główne wydawnictwa i serie oraz sposób gromadzenia i udostępniania dzieł.

Pozycje Wydzielone (określane w dalszej części artykułu skrótem PW) są jednym z działów w Bibliotece Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego wyjątkowość polega na tym, iż zawiera książki, których udostępnianie w czasach Polski Ludowej było zakazane. W artykule przedstawiliśmy losy tej niezwykle ciekawej kolekcji. Poruszyliśmy takie zagadnienia jak: powstanie działu, sposób gromadzenia i udostępniania zbiorów czytelnikom, zarówno w czasach PRL, jak i w obecnych. Historię działu PW poprzedziłyśmy zarysowaniem tła historycznego obejmującego historię Biblioteki oraz Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, działalność Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz cenzurę w bibliotekach, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji bibliotek naukowych.

Książki, które trafiały do działu PW, były zróżnicowane tematycznie. Równie dobrze mogłyby się znaleźć w innych działach biblioteki, jednak np. ze względu na cenzurę przydzielane były do PW. Na potrzeby artykułu dokonaliśmy podziału kolekcji PW na poddziały. Chcemy w ten sposób przybliżyć czytelnikowi zawartość tego ciekawego zbioru. Naszą pracę oparliśmy na analizie ksiąg inwentarzowych, katalogu bibliotecznego, księgozbioru z działu PW. Wszelkie informacje z wyżej wymienionych źródeł uzupełniłyśmy danymi uzyskanymi w trakcie rozmowy przeprowadzonej z Elżbietą Witwicką, jedną z pierwszych kierowniczek Biblioteki Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Opisując problematykę cenzury w okresie Polski Ludowej sięgnęłyśmy po publikacje Andrzeja Krajewskiego *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975-1980)* oraz *Cenzura i ci kłopotliwi literaci*, artykuł z czasopisma „Arcona”. Chcąc naświetlić sytuację bibliotek naukowych borykających się z zakazem udostępniania, a często także gromadzenia prohibitów, sięgnęłyśmy m.in. po artykuły Janusza Dunina, Igora Klucznego *Biblioteki naukowe wobec cenzury*, Stanisława Kamińskiego *Zakazana książka. O ingerencji cenzury w gromadzenie zbiorów bibliotecznych w latach 1981-1989*, a także do pracy Zbigniewa Sławińskiego *Przyczynek do historii „prohibitów” w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1980-1989*. Przedstawiając historię Biblioteki oraz Instytutu Historycznego skorzystałyśmy z publikacji zbiorowej *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002*, artykułu *Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego* Władysława Czaplińskiego oraz ze

wspomnień Karola Maleczyńskiego zamieszczonych w Śląskim Kwartalniku Historycznym „Sobótka”.

HISTORIA BIBLIOTEKI ORAZ INSTYTUTU HISTORYCZNEGO UNIwersytetu WROCLAWSKIEGO

Historia Biblioteki Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego rozpoczęła się w 1945 r. W tym czasie do Wrocławia zjeżdżali pierwsi polscy osadnicy, wśród nich ludzie wyznaczeni przez władze centralne, aby przejąć miasto z rąk wojsk radzieckich. Przyjeżdżali urzędnicy, politycy, a także pracownicy naukowi, którzy ze swych macierzystych ośrodków akademickich zostali oddelegowani do tworzenia przyszłych uczelni wrocławskich. Organizatorami środowiska historycznego we Wrocławiu byli prof. Karol Maleczyński (lwowski mediewista) i prof. Kazimierz Majewski (archeolog klasyczny, założyciel Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN), którzy przybyli do miasta w maju 1945 r. (Floryan, red., 1970, s. 67). Zaraz po swym przyjeździe czynnie włączyli się w prace na rzecz otwarcia wyższej uczelni, dzięki czemu pierwsze zajęcia i wykłady rozpoczęły się już w listopadzie (Kulak & Pater & Wrzesiński, 2002, s. 208). Nowo powstały Instytut wchodził w skład Wydziału Humanistycznego i tworzyło go siedem dobrowolnie zrzeszonych jednostek. Były to zakłady: Historii Starożytnej, Historii Średniowiecznej, Historii Polskiej Średniowiecznej, Historii Nowożytnej, Historii Polskiej Nowożytnej, Historii Śląska i Słowiańszczyzny Zachodniej oraz Historii Gospodarczo-Społecznej. W myśl statutu Instytut posiadał wspólne kierownictwo, budżet, lokal, bibliotekę i katalog (Czapliński, 1948, s. 591). W 1951 r. dokonał się podział Wydziału Humanistycznego, wskutek czego powstał Wydział Filozoficzno-Historyczny. Zmiany te spowodowały likwidację Instytutu Historycznego, w miejsce którego pojawiły się dwie katedry: Historii Powszechnej i Historii Polski. Ten stan utrzymał się do 1968 r., kiedy utworzono na nowo Instytut Historyczny. Miał on jednak odmienną strukturę, bowiem istniejące dotychczas katedry zastąpiono zakładami. Taka struktura funkcjonuje do dziś (Galos, 1996, s. 103).

Organizacją biblioteki Instytutu Historycznego zajął się prof. Maleczyński, który od początku pobytu we Wrocławiu gromadził rozproszony przez ewakuujących się Niemców bogaty księgozbiór byłego Schlesische Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau. Ponadto zorganizował środki finansowe na zakup polskich książek (Floryan, red., 1970, s. 67). W uzupełnianiu kolekcji pomagali sami pracownicy, którzy oddawali do biblioteki własne zbiory. Dopełnieniem całości zasobów biblioteki były dublety przekazywane przez Bibliotekę Uniwersytecką (Maleczyński, 1965, s. 219). Dzięki temu w pierwszym okresie swej działalności biblioteka posiadała ok. 20 tys. woluminów. Po likwidacji Instytutu Historycznego opiekę nad biblioteką przejęła Komisja Biblioteczna złożona z pracowników naukowych, której głównym zadaniem był wybór i zakup książek. Ze względu na powojenne warunki biblioteka początkowo nie wypożyczała książek na zewnątrz. Zarówno pracow-

nicy, jak i studenci mogli z nich korzystać tylko na miejscu – w czytelni głównej i dwóch mniejszych czytelniach mieszczących się przy katedrach Historii Gospodarczej i Starożytnej (Czapliński, 1948, s. 591). Co ciekawe, do 1964 r. biblioteka nie posiadała stałych pracowników, dyżurowali w niej pracownicy naukowcy i asystenci (Witwicka, 03.09.2010, wywiad).

Księgozbiór nie był ułożony w sposób przyjęty dla większości bibliotek, tzn. według numerus currens. Do ułożenia księgozbioru zastosowano układ rzeczowy, pokrywający się z dziedzinami nauki reprezentowanymi przez katedry Instytutu Historycznego. Książki rozdzielano na odpowiednie działy, które odpowiadały poszczególnym katedrom. Między innymi powstały takie działy jak: historia średniowiecza, historia nowożytna Polski, historia gospodarcza. Obecnie księgozbiór podzielony jest na pięćdziesiąt pięć działów. Jednym z nich jest dział *Pozycje Wydzielone*, którego powstanie wiązało się z istnieniem cenzury w czasach PRL.

CENZURA W PRL

Cenzura w Polsce rozpoczęła się od stworzenia systemu dającego władzy kontrolę nad przepływem informacji. Datuje się to mniej więcej od początku istnienia Związku Patriotów Polskich (ZPP) w ZSRR. 12 czerwca 1943 r. utworzono Wydział Prasy i Informacji. 18 lipca 1944 r. na posiedzeniu Zarządu Głównego ZPP i delegatów Krajowej Rady Narodowej ogłoszono powstanie resortu Informacji i Propagandy. Główne obowiązki tego resortu określał dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) z dnia 7 września 1944 r. Należały do nich: nadzór nad prasą, agencjami prasowymi i telegraficznymi, radiofonią, produkcjami filmowymi oraz sprawami wydawniczymi (Krajewski, 2004, s. 17). Po przekształceniu PKWN w Rząd Tymczasowy większość funkcji charakterystycznych dla cenzury przeszła w kompetencje Centralnego Biura Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, które zostało powołane 19 stycznia 1945 r. przy Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego. Władza nie chciała jednak pozostawić uprawnień cenzorskich w rękach służb bezpieczeństwa, co zadecydowało o przekształceniu Centralnego Biura Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (GUKPPiW). Został on podporządkowany Radzie Ministrów, a oficjalnie zaczął istnieć 5 lipca 1946 r. Do zadań GUKPPiW należał nadzór nad prasą, publikacjami i widowiskami oraz kontrola nad rozpowszechnianiem wszelkiego rodzaju utworów za pomocą druku, obrazu i żywego słowa. (Krajewski, 2004, s. 18).

CENZURA W BIBLIOTEKACH

Bywało również, że funkcje kontrolne spełniały biblioteki. Na szczeblu wojewódzkim dokonywano oceny nowości książkowych. Jeżeli jakaś książka została zakwalifikowana jako „podejrzana”, wtedy na polecenie władz biblioteki wykupy-

wały takie pozycje, aby je zmagazynować i w ten sposób utrudnić do nich dostęp przeciętnemu czytelnikowi (Krajewski, 2004, s. 41). W latach 50. władze przeprowadziły zakrojoną na masową skalę akcję usuwania niepożądanych publikacji z magazynów księgarskich i bibliotecznych. W 1951 r. Centralny Zarząd Bibliotek przy Ministerstwie Kultury i Sztuki wydał „Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu nr 1”. W spisie tym znalazły się umieszczone w trzech oddzielnie liczbowanych listach 2483 pozycje, które należało wycofać z publicznego obiegu. Zakazane zostały liczne publikacje wydane jeszcze przed 1945 r. Wiele druków wydanych w pierwszych latach powojennych uległo dezaktualizacji – w ramy socrealizmu nie wpisywały się m.in. prace Władysława Gomułki i Edwarda Osóbki-Morawskiego. Za szczególnie niebezpieczne uznano książki poświęcone historii najnowszej – z obiegu wypadły wszystkie publikacje o Armii Krajowej czy polskich siłach zbrojnych na Zachodzie. Również wszelkie wydawnictwa na temat II Rzeczypospolitej były surowo zakazane. Prace poświęcone Legionom Polskim oraz wojnie z 1920 r. o wschodnią granicę określano jako szkodliwe i nakazano usunąć z bibliotecznych półek. Wycofywano książki dotyczące Kresów Wschodnich i zsyłek Polaków w głąb Rosji. Na liście znalazły się także wydawnictwa związane z ruchem harcerskim. Najczęściej nakazywano wycofać tylko niektóre tytuły danych autorów, jednak bywało i tak, że zakazane zostały wszystkie utwory określonego autora. Stało się tak w przypadku dzieł m.in. Józefa Piłsudskiego, Romana Dmowskiego, jak również Aleksandra Kamińskiego oraz Arkadego Fiedlera. Oprócz publikacji, które nie były zgodne z obowiązującą linią polityczną, w wykazie znalazły się także lekkie, rozrywkowe teksty. Czytelnicy musieli pogodzić się ze zniknięciem z półek powieści m.in. Heleny Mniskówny, Agaty Christie, Jacka Londona czy Karola Maya. Nie oszczędzono również baśni braci Grimm, twórczości L.M. Montgomery oraz *Przeminęło z wiatrem* Margaret Mitchell (Cenzura, 2002, s. 3-57). W późniejszym okresie GUKPPiW miał obowiązek sporządzać listy z nazwiskami tych autorów, którzy w jakikolwiek sposób narazili się władzy. Powodem znalezienia się w takim zestawieniu mogło być podpisanie jakiegoś listu protestacyjnego, publikacja w podziemnym czasopiśmie lub paryskiej „Kulturze”, a także działalność w antyrządowej organizacji. Zazwyczaj karano zakazem publikacji odbierając tym samym możliwość zarobku. Na listach tego typu znalazło się wielu wybitnych literatów, wystarczy przytoczyć takie nazwiska jak: Marian Brandys i jego brat Kazimierz, Antoni Słonimski, Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Tadeusz Konwicki, Ryszard Krynicki czy Adam Zagajewski. Pod koniec lat 70. na liście znajdowało się przeszło 200 nazwisk polskich twórców (Krajewski, 2002, s. 23-24).

Jak biblioteki radziły sobie z tego typu ingerencją władz? Olbrzymia liczba książek rzeczywiście została wycofana z półek i zniszczona – Stanisław Kondek w swoim artykule podaje liczbę 5 mln egz. (Kondek, 1998, s. 210). Jednak zdarzało się, że część kwestionowanych publikacji była pod błahym pretekstem ubytkowana i przechowana w bibliotekach, by później jako dar wrócić do księgozbioru z nowym numerem inwentarzowym (Kondek, 1998, s. 241). Oprócz niszczenia książek innym sposobem na wycofanie danych pozycji z obiegu było przekazywanie

ich do księgozbiorów naukowych. Zakładano, że w ten sposób uda się skutecznie ograniczyć ich dostępność (Dunin & Kluczny, 2001, s. 330-331).

GROMADZENIE I UDOSTĘPNIANIE POZYCJI ZAKAZANYCH W OŚRODKACH AKADEMICKICH PRL

W bibliotekach uniwersyteckich zostały utworzone działy prohibitów, do których trafiały książki uznane za najbardziej szkodliwe. Zaliczyć do nich można głównie wydawnictwa emigracyjne, które były praktycznie niedostępne (Krajewski, 2004, s. 46). Zarządzenie z dnia 2 września 1950 r. ministra oświaty w sprawie gromadzenia, przechowywania i wyjątkowego udostępniania w bibliotekach druków wycofanych z obrotu daje dokładne wskazówki, co należy zrobić z księgozbiorem zakazanym. W § 2.1 znaleźć można informacje, które biblioteki mogą posiadać zakazane zbiory, zaś w kolejnych paragrafach spisane są instrukcje dotyczące sposobu ich przechowywania i ewentualnego udostępniania (Jarosz, 2010, s. 210-211). Aby przeciwdziałać rozpowszechnianiu druków niepożądanych, władza przeprowadziła w latach 50., na szeroką skalę, akcję usuwania owych druków z magazynów księgarskich i bibliotecznych. Książki, które nie trafiły do zniszczenia, zostały przekazane bibliotekom naukowym z zaleceniem, żeby udostępnianie ich było ograniczone oraz kontrolowane. Należy jednak zaznaczyć, że zgodnie ze wspomnianym zarządzeniem, usuwanie części księgozbioru nie objęło Biblioteki Narodowej, Biblioteki Jagiellońskiej, księgozbiorów uczelnianych oraz ośrodków PAN.

Bibliotekarze obawiali się, że jeśli nie będzie współpracy z ich strony, to władza może zarekwirować niektóre pozycje i je zniszczyć. Istniała również nadzieja, że przechowywane zbiory doczekają czasów, kiedy będą mogły być udostępniane bez ograniczeń (Dunin & Kluczny, 2001, s. 331-336). Jednak w tamtym czasie z zakazanych księgozbiorów mogli korzystać wyłącznie ludzie nauki.

Biblioteki uniwersyteckie pozbawione zostały prawa do swobodnego wypożyczenia pozycji, które trafiły do działu książek zakazanych, każdy ich ruch podlegał ścisłej kontroli. Informacje o nich zostały usunięte z inwentarzy, a karty wycofane z ogólnie dostępnych katalogów, aby nie można było znaleźć na ich temat żadnych informacji. Zostały one umieszczone w odrębnych katalogach, do których dostęp mieli czytelnicy po spełnieniu określonych warunków. Studenci, aby skorzystać z tego typu literatury, musieli najpierw zwrócić się do dyrektora biblioteki ze specjalnym wnioskiem zawierającym opinię promotora i dziekana, książki były dostępne wyłącznie w czytelni. Biblioteka była natomiast zobligowana do prowadzenia dokładnej ewidencji udostępniania zakazanych zbiorów (Sławiński, 2004, s. 207).

W czasach PRL nie tylko udostępnianie książek było utrudnione, ale również ich gromadzenie. We wszystkich ośrodkach akademickich istniał ten sam problem – jak uzupełnić zbiory, zwłaszcza o pozycje zakazane. W artykule Alicji Spaleniak *Udostępnianie zbiorów w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1919-1999* znaleźć można informację, iż Biblioteka Uniwersytetu w Poznaniu nie miała ograni-

czeń w pozyskiwaniu nowych pozycji do zbiorów zakazanych. Miała prawo do nabywania literatury emigracyjnej, jak i drugiego obiegu. Jednak nabywanie tego rodzaju literatury odbywało się za pośrednictwem księgarń, do których takie pozycje trafiały dość rzadko. Innym sposobem gromadzenia i uzupełniania zbiorów była współpraca z zagranicznymi ośrodkami. Pomimo uznania przez cenzora naruszenia ustawodawstwa polskiego, biblioteka naukowa mogła sprowadzić publikację zagraniczną i umieścić ją w swoich zbiorach. Zdarzało się, że Główny Urząd Celny wydawał zakaz przewiezienia takich pozycji do kraju. Od decyzji GUC można się było odwołać do Najwyższego Sądu Administracyjnego składając skargę na piśmie w ciągu 30 dni (Dunin & Kluczny, 2001, s. 331-336). Narządało to jednak biblioteki na znaczne straty finansowe. Niekiedy udawało się odzyskać część książek. Straty, jakie poniosły wybrane biblioteki akademickie w latach 1985-1987, podaje Stanisław Kamiński: „1. BUW – 111 wol. druków zwartych i 140 wol. czasopism, 2. Biblioteka Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu – 110 wol., 3. Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego – 45 wol., 4. Biblioteka Jagiellońska – 228 wol., 5. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego – 45 wol., 6. Biblioteka Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – 200 wol., 7. Biblioteka Uniwersytetu Gdańskiego – 18 wol., 8. Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach – 7 wol., 9. Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu – 36 wol., 10. Biblioteka Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie – 424 wol.” (Kamiński, 1992, s. 4). Największe straty odnotowały biblioteki humanistyczne. Doskonale to widać na przykładzie Biblioteki Instytutu Badań Literackich, która nie mogła gromadzić dzieł polskich klasyków tylko dlatego, że były one wydawane przez polskie ośrodki emigracyjne.

GROMADZENIE I UDOSTĘPNIANIE ZBIORÓW Z DZIAŁU PW

W Bibliotece Instytutu Historycznego zrezygnowano z nazwy „prohibita” na rzecz nazwy „pozycje wydzielone”. Większość książek z lokalizacją PW wydana była poza granicami kraju. Autorzy publikujący za granicą bezstronnie ukazywali mechanizm powstawania Republiki Radzieckich oraz stosunek Zachodu do Związku Radzieckiego. Także rodzimi autorzy wymykali się spod kontroli oficjalnej propagandy, obnażając sposób sprawowania władzy w Polsce Ludowej, zbrodnię w Katyniu czy też gloryfikując postawę żołnierzy Armii Krajowej. Nie były to treści zgodne z obowiązującą w PRL ideologią, cenzura dbała więc o to, by zminimalizować grono ich odbiorców. Do działu PW, oprócz zakazanych, trafiały także rzadkie i cenne pozycje książkowe, często obcojęzyczne.

Pierwszą wpisaną do inwentarza pozycją było *Zatrudnienie i rozwój gospodarczy. Wybór rozpraw* (Nowy Jork, 1958) w opracowaniu Adama Rudzkiego. Niestety, nie jest możliwe określenie czasu nabycia tej książki, ponieważ w księdze inwentarzowej nie podano roku akcesji. Kolejne książki napływały do biblioteki od końca lat 60., natomiast ostatnie wpływy miały miejsce na początku 1991 r. Jednak najwięcej pozycji pojawiło się w II połowie lat 80. Znaczną część książek z lokali-

zacja PW stanowiły dary Polonii oraz zachodnich ośrodków akademickich (131 wol.). Biblioteka nie poprzestawała na darach, ale sama zajmowała się zakupem książek, najczęściej w zaprzyjaźnionych antykwariatach. Często zdarzało się, że antykwariusze zostawiali dla biblioteki co ciekawsze pozycje. Początkowo trudną do rozwiązania kwestią były rachunki za zakupione książki. Poradzono sobie w ten sposób, że na fakturach nie wpisywano zakazanych autorów lub tytułów, np. na fakturze za książkę Henryka Wereszyckiego *Historia polityczna Polski 1864-1918* (Warszawa, 1948) wpisano tylko „Historia Polski”, natomiast w przypadku paryskiej „Kultury” podano na rachunku tylko tytuł bez oznaczania miejsca wydania (Witwicka, 03.09.2010, wywiad). Ogólna liczba zakupionych przez bibliotekę książek, które znajdowały się w dziale PW wynosiła 362 wol. W przypadku 21 książek nie udało się ustalić źródła nabycia. Głównymi ośrodkami wydawniczymi były: Londyn (220 wol.), Paryż (59 wol.) i Nowy Jork (16 wol.). Natomiast spośród książek opublikowanych w Polsce najwięcej ukazało się: w Warszawie (40 wol.), w Krakowie (6 wol.), we Wrocławiu i w przedwojennym Lwowie (po 4 pozycje). Pozostałe dzieła z działu PW pochodzą z innych ośrodków wydawniczych lub ich miejsce wydania nie jest znane. Należy zaznaczyć, że większość z 64 tytułów wydanych w Polsce pochodzi jeszcze z okresu przedwojennego, natomiast wydań po 1945 r. w księgozbiornie znajduje się 27 pozycji. Znaczna część książek w omawianym dziale wydawana była przez polskie wydawnictwa działające za granicą. Najwięcej książek wydawanych było w ramach wydawnictwa Polonia Book Fund mającego swą siedzibę w Londynie (24 wol.). Z tego wydawnictwa w księgozbiornie z sygnaturą PW znajdowały się trzy serie: „Czasy i Ludzie”, „Najnowsza Historia Polski”, „Świat Współczesny”. Poza Polonia Book Fund działały w Londynie takie wydawnictwa jak Odnova i Aneks, których książki w dużej liczbie znalazły się w dziale PW. Kolejnym ośrodkiem był Paryż, gdzie wydawał Instytut Literacki. Wydawnictwo to należy do najbardziej znanych polskich oficyn emigracyjnych. W ramach Instytutu Literackiego wydawana była seria „Biblioteka Kultury”, której tomy znalazły się w dziale PW w liczbie 23 wol. Ponadto w Paryżu miało swoją siedzibę wydawnictwo Editions Spotkania, którego książki również znalazły się w dziale PW (18 wol.). Inne wydawnictwa, których publikacje trafiały do działu PW, to: Veritas Foundation Publication, Polska Fundacja Kulturalna, Puls, Gryf oraz Orbis. A wśród serii: „Historia i Teraźniejszość”, „Seria Czerwona Biblioteki Polskiej”, kolekcja „Znaki Czasu”. Jeśli chodzi o krajowych wydawców działających po 1945 r. w zbiorze znajdziemy 12 legalnie wydanych pozycji oraz książki wydane w drugim obiegu w liczbie 15 tytułów. Wśród legalnych wydawnictw znalazło się m.in.: 6 tomów poświęconych działalności Armii Krajowej, wydanych przez Instytut Wydawniczy PAX, a także pojedyncze tytuły wydawnictw: Książka i Wiedza, Czytelnik, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. Wśród książek z drugiego obiegu można znaleźć: 2 publikacje wrocławskiej Agencji Wydawniczej Solidarności Walczącej, wydawnictwo Międzyzakładowej Struktury „Solidarności” (*Protokoły tzw. Komisji Grabskiego: tajne dokumenty PZPR*). Pojawiły się także tytuły wydawane przez: Niezależną Oficynę Wydawniczą „Nowa”, Ofi-

cynę Literacką, Wydawnictwo Przedświt, Wydawnictwo Krąg, Oficynę Wydawniczą „Pokolenie” oraz Wydawnictwo „Zbliżenia”.

Od początku swego istnienia opisy bibliograficzne dzieł z działu PW włączone były do katalogu alfabetycznego. Jest to swoisty ewenement, ponieważ w większości bibliotek tworzone były osobne katalogi i, tak jak książki, znajdowały się pod ścisłym nadzorem. Natomiast w księgach inwentarzowych dzieła wpisywane były na tak zwane wolne numery. Były to niewypełnione numery inwentarzowe pozostawione specjalnie na książki z PW, miało to na celu ukrycie zakazanych pozycji przed ewentualnymi rewizjami. Tego typu rozproszenie zapisu inwentarzowego utrudniało dotarcie do pozycji znajdującej się w ogólnodostępnym katalogu kartkowym. Oczywiście, tak jak wszystkie prohibita, zbiór PW był udostępniany tylko pracownikom naukowym, studenci mogli z niego korzystać jedynie na miejscu, w czytelni, na podstawie rekomendacji od swojego promotora. Ze względów bezpieczeństwa kolekcja gromadzona była w zamkniętych szafach. Klucze do tych szaf mieli tylko pracownicy biblioteki, oni też jako jedyni wydawali i odkładali książki na miejsce (Witwicka, 03.09.2010, wywiad).

Niebezpiecznym czasem dla integralności księgozbioru był okres stanu wojennego. Aby nie doszło do konfiskaty, część woluminów została schowana przez pracowników między książkami w innych działach, część ukryli w swoich domach, pozostałe znalazły się, dzięki pomocy Ewy Galos, w magazynach Ossolineum. Dzięki tym zabiegom księgozbiór PW przetrwał w całości do dziś (Witwicka, 03.09.2010, wywiad).

Obecnie PW jest już działem zamkniętym i zawiera 479 wol. wydawnictw zwartych. W jego skład wchodziły również czasopisma, a były to: „Teki Historyczne”, „Zeszyty Historyczne”, „Niepodległość” oraz paryska „Kultura”. Na cały dział składają się zarówno książki wydawane przed rokiem 1945 (112 wol.), jak i po roku 1945 (367 wol.).

ANALIZA ZAWARTOŚCI DZIAŁU PW

Książki z działu PW nie zostały podzielone tematycznie, ale były ustawiane według numerus currens. Na potrzeby artykułu książki z sygnaturą PW zostały podzielone na grupy tematyczne. Zostały wyodrębnione: historia Polski, XX-lecie międzywojenne, II wojna światowa, stosunki międzynarodowe, historia współczesna wybranych krajów, wspomnienia, dokumenty oraz Solidarność i opozycja.

Historia Polski

Do tego działu zaliczyć można 14 książek, są to zarówno opracowania ogólne, jak i odnoszące się tylko do najnowszej historii Polski. Do ogólnych zakwalifikowane zostały takie książki jak: W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia Polski* (Londyn 1956, Warszawa 1981); H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski w dobie powstania 1864-1918* (Warszawa 1948); W. Roszkowski, wydany pod pseudonimem

A. Albert, *Najnowsza historia Polski 1918-1980* (London 1989); a także N. Davies, *God's Playground. A history of Poland* (London 1982) i *A Heart of Europe. A short history of Poland* (New York 1986). Należy zaznaczyć, że prace wymienionych autorów były zakazane w okresie PRL i nie znajdowały się w oficjalnym obiegu. Natomiast pozycje dotyczące dziejów Polski Ludowej to: W. Wejchert-Szymanowa *Prawda o wolnej Polsce Ludowej i walkach o nią* (Piotrków 1915), K. Kersten *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948* (Paris 1986). W zbiorze PW znalazł się również *Poczet królów i książąt polskich* (Warszawa 1978), ponieważ był on rzadkością na rynku wydawniczym.

XX-lecie międzywojenne

Dzieła poświęcone XX-leciu międzywojennemu można podzielić na trzy grupy tematyczne. Pierwsza z nich to walka zbrojna o granice II RP, w której znalazły się takie pozycje jak: J. Stachiewicz [wstęp] *Obrona Lwowa 1-22 listopada 1918: relacje uczestników* (Lwów 1933); W. Lipiński *Szlakiem I Brygady* (Warszawa 1927); H. Lewartowski, B. Pochmarski, J. A. Tesler *Szlakiem bojowym legionistów* (Lwów 1915); J. Rómmel *Kawaleria polska w roku 1920* (Warszawa 1934); N. Davies *White eagle, red star* (London 1983). Kolejna grupa tematyczna to historia polityczna II RP: S. Mackiewicz *Polityka Becka, Przewrót w Polsce i rządy ludowe* (Paryż 1964); P. Zaremba *Historia dwudziestolecia (1918-1939)* (Paryż 1981). Do tego działu zaliczyć można także książki na temat życia i działalności Józefa Piłsudskiego: W. Jędrzejewicz *Kronika życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935* (Londyn 1977); R. Machray *The Poland of Pilsudski* (Londyn 1936); S. Konopka, Z. Zygmuntowicz *Józef Piłsudski. Biografia* (Warszawa 1925); W. Jędrzejewicz *Rola Józefa Piłsudskiego w odbudowie i umocnieniu państwa polskiego* (New York 1988); J. Malicki *Marszałek Piłsudski a sejm* (Warszawa 1936); M. B. Lepecki *Józef Piłsudski na Syberii* (Warszawa 1936); W. F. Reddaway *Marshall Pilsudski* (London 1939).

II wojna światowa

W dziale PW znajduje się 26 tytułów książek dotyczących II wojny światowej. Większość z nich została wydana poza granicami Polski, głównie w Londynie (15 wol.). Można tu znaleźć książki o tematyce ogólnej – szeroko omawiające zagadnienia bitew i działań dyplomatycznych, jak również pozycje szczegółowo ukazujące kampanie wojenne, a nawet dzień powszedni żołnierza. Do najciekawszych można zaliczyć: *Polskie siły zbrojne w II wojnie światowej* (Londyn 1951); *Jednodniówka 5 Kresowego Pułku Artylerii Przeciwpancernej* (Rzym 1945); *L'occupation allemande et soviétique de la Pologne* (Londres 1941); *Działania 2 Korpusu we Włoszech*; K. Liszewski *Wojna polsko-sowiecka 1939 roku* (Warszawa 1989); L. Moczulski *Wojna polska. Rozgrywka dyplomatyczna w przededniu wojny i działania obronne we wrześniu – październiku 1939* (Londyn 1987). Wśród książek dotyczących II wojny światowej można wyróżnić dzieła przedstawiające działalność i dokonania konkretnych batalionów i podziemnych organizacji. Do tej grupy zaliczyć można: *Żołnierze Pułku Armii Krajowej „Baszta”* (Londyn 1981); P. Stachiewicz *Parasol. Dzieje oddziału do zadań specjalnych* (Warszawa 1981); C. Chlebowski *Wachlarz. Monografia wydzie-*

lonej organizacji dywersyjnej Armii Krajowej wrzesień 1941 – marzec 1943 (Warszawa 1948); W. Borzobohaty „Jodła”. Okręg radomsko-kielecki ZWZ – AK 1939-1945 (Warszawa 1984). W dziale PW znalazła się także niewielka liczba książek na temat Powstania Warszawskiego: J. M. Ciechanowski *Powstanie Warszawskie* (Londyn 1971); J. Matlachowski *Kulisy genezy powstania warszawskiego* (Londyn 1978); T. Żenczykowski *Samotny bój Warszawy* (Paris 1985).

Stosunki międzynarodowe

W zbiorze tym należą głównie książki anglojęzyczne. Część tekstów porusza problem stosunków między Polską a jej sąsiadami: P. S. Wandycz *Soviet-Polish Relations 1917-1921* (Cambridge 1965); J. Korbel *Poland between east and west, Między Rosją a Niemcami* (Princeton New Jersey 1963); S. Żochowski *Brytyjska polityka wobec Polski 1916-1948* (Brisbane 1979). Pozostałe dotyczą polityki międzynarodowej poszczególnych krajów, zwłaszcza Rosji Sowieckiej: P. N. Miliukow *Russia and England* (London 1919); V. I. Issaiev *Bolshevism In Russia through Brithish Eyes* (London 1919); Niedhart G. *Grossbritannien und die Sowjetunion 1934-1939* (München 1972); J. Krok-Paszkowski *Europa wschodnia w okresie przemian* (Londyn 1990).

Historia współczesna wybranych krajów

Kolejna, stosunkowo niewielka kategoria obejmująca historię państw bloku komunistycznego, np. D. Floyd *Rumunia. Intryga czy wyzwanie?* (Londyn 1989); P. Miliukow *The case of Bessarabia* (London 1919); A. Musset *Historia de Russia* (London 1919); R. Wraga *Sowieckie Republiki Środkowo-Azjatyckie* (Rzym 1945); M. Januszkiewicz *Kazachstan* (Paryż 1981). W zbiorze tym znalazły się dwie książki na temat historii Stanów Zjednoczonych oraz Grecji.

Kategorie, do których zostało zakwalifikowanych najwięcej książek to wspomnienia (22 wol.) i dokumenty (24 tytuły).

Wspomnienia

Dział ten podzielony został na wspomnienia z czasów zsyłki na Syberię mieszkańców ziem polskich: J. Kuczyński *Między parafią a łagrem* (Paris 1985); A. Popławski *Dwanaście lat łagru* (Paris 1987); wspomnienia z okresu II wojny światowej: S. Kopański *Wspomnienia wojenne 1939-1946* (Londyn 1950); T. Bór-Komorowski *Armia podziemna* (Londyn 1979); L. Mitkiewicz *Z gen. Sikorskim na obczyźnie* (Paryż 1968); oraz z początków PRL: W. Kraśniewska *Po wyzwoleniu (1944-1956)* (Paris 1985); S. Mikołajczyk *Polska zgwałcona* (Bydgoszcz 1989). Znalazły się tu także wspomnienia Aleksandry Piłsudskiej na temat męża, marszałka Józefa Piłsudskiego, oraz *Dziennik pisany nocą* (Paryż 1980) Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, a także jego zapiski z podróży do Birmy.

Dokumenty

W zbiorze tym znajdowały się 24 publikacje. Wśród nich można znaleźć takie pozycje jak: *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945* (Londyn 1977); *Documents on*

Polish-Soviet relations 1939-1945 (London 1961); A. Weh *Prawo Generalnego Gubernatorstwa* (Krakau 1941); M. Turlejska (Łukasz Socha) *Te pokolenia żałobami czarne. Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944-1954* (Londyn 1989); *Gomułka i inni. Dokumenty z Archiwum KC 1948-1982* (Londyn 1987); *Jajta wczoraj i dziś. Wybór publicystyki z lat 1944-1985* (Londyn 1985). Wartym uwagi jest zbiór dokumentów dotyczących zbrodni katyńskiej: *Katyń, Starobielsk, Ostaszków, Kozielsk. Najnowsze dokumenty NKWD* (Paris 1990); J. K. Zawodny *Śmierć w lesie* (Wrocław 1989); K. Skarżyński *Katyń. Raport Polskiego Czerwonego Krzyża, Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów* (Warszawa 1986).

Solidarność i opozycja w Polsce

Jest to bardzo różnorodna kategoria, która zawiera książki na temat głośnych protestów społecznych takich jak grudzień 1970, czerwiec 1976, sierpień 1980 oraz wspomnienia działaczy opozycyjnych: M. Tarniewski *Płonie komitet (grudzień 1970 – czerwiec 1976)* (Paryż 1982); E. Ciołek *Polska. Sierpień 1980 – sierpień 1989* (Warszawa 1990); *Gdańsk 1980 oczyma świadków* (Londyn 1980), J. Kropiwnicki *Zapis protestu* (Londyn 1987); T. Mazowiecki *Internowanie* (Londyn 1983); Ks. Jerzy Popiełuszko. *Życie i śmierć – dokumenty i wspomnienia* (Paris 1986). Szczególnie interesującą książką, z nurtu wspomnień opozycjonistów, jest zbiór P. Smoleńskiego *Szermierze Okrągłego Stołu. Zwątpienia i nadzieje* (Paris 1989), w której znajdują się komentarze uczestników obrad Okrągłego Stołu. W dziale Solidarność i opozycja w Polsce znalazły się również pojedyncze pozycje dotyczące działalności opozycji w latach 40., wprowadzenia stanu wojennego, współpracy Kościoła z Solidarnością: M. Łatyński *Nie paść na kolana. Szkice o opozycji lat czterdziestych* (London 1985); *Od trzynastego do trzynastego* (Londyn 1983), A. Micewski *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego* (Paris 1987). W dziale tym umieściliśmy wspomnienia Jana Nowaka-Jeziorańskiego *Wojna w eterze – wspomnienia. T. 1, 1948-1956* (Londyn 1986-1988), w których autor przedstawia powstanie i działalność rozgłośni Radio Wolna Europa.

GROMADZENIE I UDOSTĘPNIANIE PO 1989 ROKU

Po 1989 r. dział PW został włączony do ogólnego księgozbioru Biblioteki Instytutu Historycznego, natomiast czasopisma wpisano do inwentarza wydawnictw ciągłych. Początkowo druki zwarte udostępniane były tylko na miejscu – ze względu na swoją wartość, obecnie mogą być wypożyczane do domu przez pracowników Uniwersytetu Wrocławskiego, jak i studentów. W ostatnich latach książki te jednak nie cieszą się zbyt dużą popularnością. Może być to spowodowane faktem, że są dostępne nowsze publikacje z tej dziedziny oraz tym, iż część książek znajdujących się w tym dziale posiada swoje nowsze wydania w innych działach. Mamy jednak nadzieję, że drugą szansą dla tego nieco zapomnianego działu może być fakt wprowadzenia opisów bibliograficznych do biblioteczne-

go systemu katalogowego VTLIS Virtua, co stało się na przełomie czerwca i lipca 2012 r. W katalogu tym znalazła się większość pozycji z działu PW, które można szybko odszukać wpisując autora, tytuł, lub sam akronim: Hst PW. Liczymy, że dzięki temu rozwiązaniu zarówno pracownicy naukowcy, jak i studenci odkryją na nowo ten ciekawy zasób.

ZAKOŃCZENIE

Dział PW jest zbiorem szczególnym. Powstał w czasach cenzury wolnego słowa i miał na celu gromadzenie i przechowywanie zakazanych książek. Tworzenie działu rozpoczęło się mniej więcej w I połowie lat 60. natomiast zakończyło się z początkiem lat 90., po tym jak w 1990 r. przestała obowiązywać cenzura. Większość książek znajdujących się w PW odnosiła się do najnowszej nowożytnej historii Polski i świata, opisywała systemy polityczne takie jak faszyzm i komunizm, ukazywała walkę zbrojną i opozycję antykomunistyczną w Polsce. Pierwotnie książki były udostępniane jedynie na miejscu tylko zaufanym pracownikom i studentom, obecnie istnieje możliwość wypożyczania ich do domu. I choć dziś książki te są rzadko wykorzystywane ze względu na wielość nowych publikacji, to przede wszystkim są świadectwem czasu, w którym wolne słowo było zakazane i surowo karane.

BIBLIOGRAFIA

- Cenzura PRL. Wykaz książek podlegających niezwłócznemu wycofaniu 1 X 1951 r. (cop. 2002). Wrocław: Nortom.
- Czapliński, Władysław (1948). Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, R. 3, nr 2, s. 590-593.
- Dunin, Janusz; Kluczny, Igor (2001). Biblioteki naukowe wobec cenzury. *Przegląd Biblioteczny*, R. 69, z. 4, s. 329-346.
- Floryan, Władysław, red. (1970). *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945-1970. Księga Jubileuszowa*. Wrocław: Ossolineum.
- Galos, Adam (1996). Półwiecze Instytutu Historycznego. Część 1. *Zbliżenia Polska-Niemcy*, nr 2 (14), s. 98-107.
- Jarosz, Dariusz (2010). *Dzieje książki w Polsce 1944-1989. Wybór źródeł*. Warszawa: Wydaw. SBP.
- Kamiński, Stanisław (1992). Zakazana książka. O ingerencji cenzury w gromadzenie zbiorów bibliotecznych w latach 1981-1989. *Bibliotekarz*, nr 9, s. 2-7.
- Kondek, Stanisław (1998). Wycofanie literatury popularnej z obiegu instytucjonalnego w latach 1949-1995. W: *Retoryka i badania literackie. Rekonesans*. Red. nauk. J. Z. Lichański. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, s. 183-243.
- Krajewski, Andrzej (2002). Cenzura i ci kłopotliwi literaci. *Arcona*, nr 1, s. 22-29.
- Krajewski, Andrzej (2004). *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975-1980)*. Warszawa: TRIO.

- Kulak, Teresa; Pater Mieczysław; Wrzeński Wojciech (2002). *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Maleczyński, Karol (1965). Wspomnienia Karola Maleczyńskiego. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, R. 20, nr 1a, s. 214-221.
- Ślawiński, Zbigniew (2004). Przyczynek do historii „prohibitów” w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1980-1989. *Biblioteka*, nr 8 (17), s. 203-209.
- Spaleniak, Alicja (2001). Udostępnianie zbiorów w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1919-1999. *Bibliotekarz*, nr 5, s. 123-138.
- Wrzeński, Wojciech (1995). *Uniwersytet Wrocławski 1945-1995*. Wrocław: Leopoldinum.
- Wywiad z Elżbietą Witwicką, byłym kierownikiem biblioteki, dn. 3.09.2010 r.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 18 sierpnia 2014 r.

AGNIESZKA KUCHARSKA
Wrocław University of Technology
The Library of Mechanics and Energetics Faculty
e-mail: agnieszka.jarych@pwr.wroc.pl

KAMILA KOKOT
Main Library
Gdańsk University of Technology
e-mail: kamila_kokot@wp.pl

THE COLLECTION OF *ISOLATED TITLES* IN THE LIBRARY OF THE INSTITUTE OF HISTORY OF WROCLAW UNIVERSITY

KEYWORDS: Censorship in libraries.

ABSTRACT: **Objective** – The authors discuss the subcollection of „Isolated Titles” in the collections of the Library of the Institute of History of Wrocław University. The collection in question appeared as a result of censorship in communist Poland. The publications from this collection due to their contents could not be accessible to all library users and had to be stored separately from other collections, hence the name “Isolated Titles”. **Research methods** – The following documents were analyzed: inventory books, library catalogs and books stored in „Isolated Titles” collection. **Results and conclusions** – The article presents the history of the collection from its beginnings at the turn of 1960s and 1970s until the shutdown in the early 1990s. The contents of the collection are analyzed and the number of issues are presented such as the topics of the publications, main publishing houses and series, methods of acquiring and circulating the titles from the collection.